

Wat is hierna?

Wat is hierna?

*Nadenken over het eigen afscheid
Of: een lofzang op het leven!*

Enzo bianchi

Adveniat

Wat is hierna
Enzo Bianchi

ISBN 9789493279933
NUR 728

Ontwerp omslag: Jeanine van Poppel
Opmaak binnenwerk: Corné van der Horst

Oorspronkelijke titel: Enzo Bianchi, *Cosa c'è di là? Inno alla vita.*
2022 Società editrice il Mulino, Bologna

Duitse vertaling: Enzo Bianchi, *Und dann?*
Nachdenken über den eigenen Abschied
oder: Ein Hoch aufs Leben!
2023, Verlag Neue Stadt GmbH, München
In het Duits vertaald door Stefan Liesenfeld
Vertaling uit het Duits: Guy Dalcq

De bijbelteksten in deze uitgave zijn, tenzij anders vermeld,
ontleend aan de Willibrordvertaling,
© 1975 Katholieke Bijbelstichting, Breda.
De vertaling van de Psalmen in deze uitgave zijn ontleend aan 150
Psalmen vrij, Huub Oosterhuis, 9789025904043.
© 2014 Ten Have, Utrecht.

© 2025 Adveniat
Onderdeel van Jongbloed Christelijke Media – Leeuwarden
Alle rechten voorbehouden.

www.jongbloedmedia.nl

Inhoud

Over dit boek	7
1. Steeds dichterbij	13
2. Leren sterven?	21
3. De dood integreren in het leven	29
4. Angsten en spoken	37
5. Jezus gaat ons allen voor	45
6. Willen sterven?	51
7. Ik weet dat ik zal sterven	59
8. Als het uur gekomen is	67
9. Zoals Jezus sterven	75
10. Hoe ik me mijn dood als christen voorstel	81
11. De liefde overwint de dood	89
12. 'Oordeel'	97
13. 'De hel'	107
14. Het eeuwige leven: pardès'	117
Nawoord	127
Woord van dank	129

Over dit boek

Bijna vijf jaar zijn verstreken sinds de publicatie van mijn boek over ouder worden. Bij het schrijven probeerde ik toen gewoon te luisteren: wat vertelt mijn lichaam mij, dag aan dag? Wat is dat eigenlijk, het verstrijken van de tijd? Wat valt me op bij de mensen die net als ik en tegelijk met mij ouder worden? Ik wilde over de ouderdom nadenken, maar bespeurde tegelijk het sterke verlangen om mijn eigen verwachtingen te onderzoeken, mijn hoop en mijn twijfels met het oog op de dood. Wat is hierna?

Deze 'grens', het einde van het menselijk leven, was al sinds mijn prille jeugd aanwezig. De dood heeft heel diepe bindingen verbroken, en zo heb ik die altijd noodgedwongen als een reële bedreiging en als een wrede vijand ervaren. Als christen heb ik geprobeerd de gedachte aan de dood wakker te houden en uit te kijken naar het eeuwig leven, zoals mijn geestelijke meesters het me leerden, maar ik ken de bekoring om me te laten afleiden en te vergeten dat ik ooit moet sterven. Daarom heb ik mezelf vaak het psalmvers voorge-

houden: 'De duur van ons leven is zeventig jaar, en als we sterk zijn, tachtig' (Psalm 90,10). Ik probeerde mijn dagen te tellen om een wijs hart te verkrijgen (cf. psalm 90,12), maar ook vandaag is de dood voor mij een groot raadsel, een onrecht. Telkens als een geliefd mens sterft, voel ik me immers gekwetst en armer geworden. Niet alleen mijn ogen zijn dan vol tranen, maar ook mijn hart huilt. Een hart dat liefheeft, wil toch dat de mensen die ons lief zijn voor altijd leven.

Ik weet, ja, ik weet dat in ons leven 'de liefde opnieuw uitgevonden moet worden', zoals Arthur Rimbaud het ooit formuleerde. Maar als de dood ertussen komt, wordt ze niet meer opnieuw uitgevonden. Je herinnert je haar, doorleeft haar opnieuw, roept haar op, maar je vindt haar niet opnieuw uit...

Als in een liefdesrelatie iemand tot de ander zegt: 'Ik hou van je', dan – aldus Gabriel Marcel – zegt hij eigenlijk tegen die persoon: 'Jij mag niet sterven! Ik heb je lief voor altijd, voor eeuwig'. Ook al is niet duidelijk wat 'eeuwig' betekent.

In elk geval sluit de dood een lofzang op de liefde niet uit! Je zou zelfs kunnen zeggen: de dood versterkt de liefde nog enorm en verleent haar de kracht van onsterfelijkheid. We weten en geloven het: de liefde overwint de dood! Misschien kunnen we niet triomferend meezingen: 'Dood, waar is je overwinning?', want daarvoor is de dood te zichtbaar en te alomtegenwoordig. En toch: waar mensen in staat zijn om lief te hebben, roepen ze hem een halt toe en overwinnen ze hem.

Ik weet dat het gewaagd is om in dit boek over de dood te spreken – en daarmee ook over God. Niets is ongewisser en riskanter. Ik wil proberen om alleen datgene te zeggen wat ik werkelijk zeggen kan.

Niemand heeft ooit God gezien. Zijn aanwezigheid is moeilijk te bevatten, voor ons blijft Hij onkenbaar. En ook de dood zal ik pas dan leren kennen als ‘mijn uur’ gekomen is. Voor die tijd kan ik hooguit een vermoeden hebben, me er een bepaald beeld van vormen, me erop voorbereiden, maar het zal levenslang een gebeuren blijven dat ik niet kan bevatten... Dood en hiernamaals zijn ook voor iemand die in God gelooft, laatste werkelijkheden. Niemand van ons keerde daarvan ooit terug om ons erover te vertellen. Deze laatste werkelijkheden blijven voor ons een *enigma*, een raadsel, waarvan we hopen dat het ooit wordt opgelost in een mysterieuze openbaring: een openbaring over onszelf en over de zin van deze wereld.

Over de dood spreken betekent derhalve voor mij: over het leven spreken en het onvermijdelijke einde onder ogen zien, om daarin de levenskracht te herkennen die van onsterfelijkheid is doordrongen.

Ik heb zowel mondeling als schriftelijk altijd beklemtoond dat het niet zozeer op het reisdoel aankomt; belangrijker is veeleer, vooral als het avond wordt, om samen onderweg te zijn, in een gemeenschappelijke horizon te geloven, of we nu in God geloven of niet, en elkaar op deze weg te beschermen.

Ik weet dat het beloofde land aan hen is beloofd die

zich op weg begeven. Ik weet ook dat het in de afgelopen drieduizend jaar nog niemand die het beloofde land zocht, gelukt is om er te blijven. Dat betekent echter niet dat de weg zinloos zou zijn: belangrijker dan het bereiken van de bestemming is dat wij elkaar als ‘mensen onderweg’, als nomaden, begrijpen; als mensen die juist in de nacht elkaar ondersteunen en dicht bij elkaar blijven.

Ook bij het schrijven van deze bladzijden heb ik een stuk weg afgelegd – niet alleen, maar samen met veel tochtgenoten en vrienden. Ik heb me steeds onderdeel van een karavaan gevoeld, niet als iemand die in de woestijn was verdwaald. Zelfs de ballingschap kon mijn overtuigingen niet doen wankelen; overtuigingen die me mijn hele leven geïnspireerd hebben en me in staat stelden om te ervaren wat liefde is – een liefde die, zelfs wanneer je afgewezen of verraden wordt, het grootste en mooiste blijft wat we kunnen beleven. We zijn sterfelijk, maar niet voor de dood bestemd. En we zijn evenmin een schakel tussen een dubbel niets: het niets voor onze geboorte en dat na onze dood, zoals Jean-Paul Sartre meende. Het volstaat om elkaar in de ogen te kijken, elkaar de hand te reiken, elkaar een kus op de wang te geven ... – en diep in ons hart voelen en begrijpen we: ondanks alles mogen wij hopen op een ‘hierna’!

Ik zou wensen dat deze bladzijden iets tot uitdrukking konden brengen van wat ik in mijn beperkte levensduur probeer na te leven: de aarde liefhebben als mezelf, als onderdeel van een levende gemeenschap, in een verbondenheid die geen grenzen, barrières of muren kent, maar alleen broosheid die vaak de schoonheid in de weg staat. Als mensen kwaad worden, dan toch uit angst voor de schoonheid. De schoonheid zal de wereld niet redden; de schoonheid zal de wereld zijn!

François Cheng schrijft in een prachtige meditatie over de dood:

*‘... de dood is geenszins ons einde,
Want groter dan wijzelf
is ons verlangen dat zich verbindt
met het verlangen van het begin,
het verlangen naar leven.’*

En hij vervolgt dat het juist de dood is die aan alles een eenmalig karakter verleent, die ook de ogenschijnlijk kleine dingen en schoonheden uniek maakt:

*‘Deze dauwdruppels die de bloemen van de dag
openen,
dit zonlicht dat het landschap verheven maakt,
dit flitsen van een vluchtige blik,
en het oplichten van de late herfst...’*

Als 'trouwe metgezel', zo stelt Cheng, dwingt de dood ons om:

‘ononderbroken in onszelf te graven,
om daar droom en herinnering te bewaren,
om steeds in onszelf te graven,
de tunnel die ons naar buiten voert’.

En zo is de dood dan toch niet ons einde, maar doordat hij de grens bepaalt,

‘houdt hij voor ons de ultieme uitdaging van het
leven in,
een uitdaging die geeft, verheft,
buiten de oevers treedt en overstijgt’.

Ja, in ons leeft

‘een honger die alleen in de oneindigheid zijn einde
kent’¹.

Enzo Bianchi

1 François Cheng, *Fünf Meditationen über den Tod und über das Leben*, C.H. Beck, München 2015, blz. 136 vv.

HOOFDSTUK 1

Steeds dichterbij

‘Elle est retrouvée? Quoi? L’Eternité’
– ‘Ze werd teruggevonden. Wat? De
eeuwigheid.’

Dit tekstfragment van Arthur Rimbaud (1858-1891), de Franse lyricus en visionair, was voor mij nooit raadselachtig; ik heb het eerder als een uitnodiging begrepen: een uitnodiging om in *de dagen hier op aarde* – die ik zo liefheb – de eeuwigheid te zoeken.

Het kon ook niet anders. Want ik weet nog heel goed welke beklemming me overviel toen ze mij over de eeuwigheid vertelden als over een eindeloze tijd, waarin ik God zou aanschouwen en onafgebroken naar het gezang der engelen zou luisteren. Ik werd al beroerd bij dit idee en ik deed alles om zulke gedachten kwijt te raken. En dan zeiden ze ook nog dat mijn moeder ‘naar de eeuwigheid was gevlogen’, destijds, toen ik pas acht jaar

oud was; daar zou ik haar terugzien en omarmen, en wel tot in alle eeuwigheid...

Zo kwam ik dus, door de plattelandswijsheid van Monferrato, de plek waar ik geboren werd, en door mijn familie – waarin bakkers, koks, tingieters en druiventelers voorkwamen, allemaal onvoorwaardelijk verknocht aan de aarde – tot de slotsom dat de eeuwigheid hier gezocht en gevonden moet worden. Want vanaf de aarde weet je of vermoed je tenminste nog iets van die eeuwigheid, krijgt je een voorproefje en kun je haar bezingen; van hieruit gaat de blik naar dat ‘daarginds van ons’, naar ‘het leven daarginds’ dat ons wacht wanneer we de rivier oversteken en we de exodus van deze wereld voltooid hebben.

Ik ben dus nooit in de verleiding gekomen van de *contemptus mundi*, de wereldverachting; ook al las ik regelmatig boeken die doordrenkt waren van een cynisch, angstbeladen christendom of een monastieke spiritualiteit die op een devaluatie van al het aardse gericht was. Nooit heb ik afstand genomen van het hier en nu; voor mij was het bestaan nooit een overleven in het tranendal, en ik zag mezelf ook niet als ‘het verbannen kind van Eva dat treurt en weent’ zoals in het *Salve Regina*². Wat niet zeggen wil dat ik geen dagen van moedeloos-

2 In dit Mariagebed uit de 11e eeuw staat o.a.: ‘U roepen wij aan, wij verbannen kinderen van Eva; tot u zuchten wij, treurend en wenend in dit tranendal’.

heid heb gekend; ook ik moest soms aanvaarden dat in de troosteloosheid van mijn eenzaamheid tranen over mijn gezicht stroomden.

In mijn ouderlijk huis heb ik de dood leren kennen, die vaak langskwam om nog jonge mensen weg te nemen. Dat confronteerde mij met de realiteit van een grens, van de eindigheid, en maakte me bewust van de realiteit van lijden en pijn. Maar steeds merkte ik de sterke behoefte om de toekomst in *het heden* te koesteren en te zoeken naar iets of iemand dat of die de dood kon overwinnen.

Ik geef toe dat de seizoenen, het meditatief beschouwen van de natuur en het onderhouden van een kleine moestuin (sinds mijn elfde jaar tot op vandaag!) me enorm geholpen hebben. De seizoenen met hun ontkiemen, rijpen, vergaan en sterven hebben mij altijd vervuld van een diepe vrede. Ze gaven me het gevoel dat ik me bevond in een kringloop van kosmisch leven, die helemaal leeft van verbondenheid en gemeenschap.

Ik ben in het aangezicht van de dood geen 'oude Griekse wijsgeer' geworden, maar wanneer ik niet tenminste een vonkje van gehechtheid aan Jezus Christus zou hebben, aan Hem die geboren werd, leefde, stierf en van de doden is opgestaan, dan had ik niet anders gekund dan me neerleggen bij de Griekse levensvisie, dat wil zeggen: me afkeren van alle hoogmoed en alle almachtsfantasieën en me gelukkig voelen bij het realiseren van het *haalbare* goede in de natuurlijke eindigheid. Al ben ik me ook nu terdege bewust van die natuurlijke